

מאה שנים של עתונות יהודית אנרכיסטית

משה גונצ'רוק

להצלחה ניכרת יחסית זכתה העתונות האנרכיסטית בידיש באנגליה. שני מחקרים מדעיים מוקדשים לעתונות זו: ספר מצויין של פרופסור וו. פישמן, "יהודים רדיקלים מאיסט אנד" (לונדון 1975),⁵ ומאמר של ד"ר מינה גראור, "העתונות האנרכיסטית בידיש באנגליה", שפורסם בכתב העת "קשר" המופיע באוניברסיטת תל אביב (נובמבר 1989).⁶

ידוע שבתנועה האנרכיסטית הבין לאומית היתה השתתפות בולטת של יהודים. בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-19 הרוב בתנועת הפועלים היהודית בארצות הברית ובכמה מדינות באירופה המערבית היו אנרכיסטים. אנרכיסטים באמריקה, אנגליה וארגנטינה קיבלו תמיכה מסיבית ממהגרים יהודים אשר נמלטו למדינות אלה בעקבות פוגרומים ברוסיה אחרי הירצחו של הצאר אלכסנדר השני. באותה תקופה היו רוב המו"לים, העורכים והכתבים של העתונים וכתבי העת בידיש, וכן רובם המכריע של הקוראים מהגרים מרוסיה.

גרמני, אנרכיסט וכותב בידיש

מקובל לראות את העתון "ארבייטער פריינד" (ידיד הפועלים), אשר נוסד בלונדון ב-1885, כעתון האנרכיסטי הראשון בשפת היידיש. היה זה ירחון, ואחר כך גם שבועון, שבין מייסדיו היה סוציאליסט רדיקלי מפורסם, הסופר והעתונאי היהודי מוריס וינטשבסקי. כן כתבו בעתון פ. קרנץ, א. קגן ואחרים. העתון היה משותף לאנרכיסטים ולסוציאל דמוקרטים, ולכן היו לו שני עורכים — אחד לכל צד.

במשך הזמן התחיל ה"ארבייטער פריינד" לקבל גוון אנרכיסטי יותר ברור. בסופו של דבר עזבו וינטשבסקי וסוציאליסטים אחרים את המערכת והשאירו את שדה הקרב לאנרכיסטים. לכתב עת אנרכיסטי טהור הפך העתון רק בשנים 1891-92. וינטשבסקי מספר על הפילוג הזה בפרוטרוט בזכרונותיו בידיש.⁷ כבר בסוף שנות ה-80 פירסם העתון יותר ויותר חומר אנרכיסטי. העיצוב החיצוני של הירחון האנרכיסטי הזה מסקרן למדי: מתחת לשם המעוצב בצורת חצי עיגול בחלק העליון של הדף

הילת ראשוניות בתעמולת שפת היידיש וספרותה אופפת ללא ספק את תנועת ה"בונד". ללא ספק, בגלל הסיבה ששפה זו היתה ונשארה שפתה של התנועה, החוגגת השנה מאה שנים להיווסדה. ואולם, מעט מאוד אנשים זוכרים כי בעבר היו לחברי ה"בונד" מתחרה חזקה לראשוניות זו — התנועה האנרכיסטית היהודית, שהיו לה ארגונים, עתונות, הוצאות לאור, מחברים רבים וקוראים רבים עוד יותר. נושא זה נראה כיום בעיני חסידי ספרות היידיש לא יותר מפרק רחוק. תפקיד בולט בהשכחת האנרכו-יידישיזם מילא דווקא ה"בונד". ההוצאות לאור, העתונים וכתבי העת שלו לא פירסמו מידע בנושא זה. דומה שעד הזמן האחרון ממלאים דוגמת אידיאולוגיות וזכרונות המאבק בין שתי התנועות במפנה המאות ה-19 וה-20 על השליטה ברחוב היהודי תפקיד חשוב.

תופעה זו מתגלה באופן בולט בישראל, שבה ביטאון ה"בונד", "לעבנספראגן" (שאלות החיים) וחברי ה"בונד", המארגנים אירועים תרבותיים בידיש בארץ, מתעלמים לחלוטין מהאנרכיזם היידישאי, למרות שאנרכיסטים יהודיים היו שותפים ל"בונד" בארגון ההמוני "ארבייטער רינג" (באמריקה ובאנגליה) עוד מזמן הקמת "א.ר." ב-1900, עד שנות ה-80.¹

במשך יותר ממאה שנותיה של העתונות היהודית האנרכיסטית, משנות ה-80 של המאה ה-19 ועד לתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20, אנו יכולים לספור לא פחות מ-15 עתונים וכתבי עת בידיש השייכים לתנועה זו. למרות זאת, אין למצוא אפילו מחקר אחד המוקדש לחקר ענף עתונות יהודי זה. כן קשה למצוא מחקר הקשור בעתונות האנרכיסטית בידיש אשר הופיעה בארצות הברית, ארגנטינה, מזרח אירופה וישראל.

חוקרי עתונות והיסטוריונים נאלצים לפיכך לנצל ידיעות מקוטעות המופיעות בספרו הקלאסי של הרצל בורגין "ההיסטוריה של תנועת הפועלים היהודית, ברוסיה ובאנגליה ב-1888-1913" (יידיש), שפורסם בניו יורק ב-1915;² בזכרונותיו של ב. ויינטשין, "ארבעים שנה בתנועת הפועלים היהודית" (ניו יורק, 1924),³ או לחפש בין השורות של "אלגעמיינע ענציקלאפדיע" (האנציקלופדיה הכללית), בה הגיש צוות מחברים מידע מקוצר. אנציקלופדיה זו, הופיעה בניו יורק החל משנות ה-40 בהוצאת "יוו"א.⁴

ידוע לכל מוקירי השירה היידישאית.

מייסדי הקבוצה "חלוצי החופש" היו תריסר פועלים ששמותיהם ידועים, אך לא היו פעילים במיוחד לאחר מכן. השמות הנודעים, כמו רומן לואיס, משה כץ ואדלשטט, הצטרפו רק מאוחר יותר. לא כולם יודעים שאדלשטט היה אנרכיסט. יחד עם א.י. מריסון, ר. לואיס ומ. כץ הקימו את העתון האנרכיסטי היהודי הראשון בעולם, "ווארהייט" (האמת), אשר החל להופיע בניו יורק ב-1889. העורך הראשון של העתון היה עתונאי יהודי בשם י. יפה, דמות פופולרית בחוגי התנועה האנרכיסטית האמריקנית והבריטית. העתון החזיק מעמד רק חמישה חודשים. "ווארהייט" וגם "ארבייטער פריינד" היו נפוצים בין מהגרים יהודים. "ארבייטער פריינד" המשיך להופיע בלונדון, אבל היתה לו תפוצה ניכרת בניו יורק. רומן לואיס, שנזכר לעיל, יוצא רוסיה (שנת לידתו לא ידועה, נפטר ב-1918), השתתף פרט לפעילות בקבוצת "חלוצי החופש", גם בקבוצה יהודית בניו יורק בשם "התאחדות רוסית פרוגרסיבית".

אדלשטט לא היה בין מייסדי "ווארהייט". הצוות שעזר ליפה כלל את כץ, מריסון, זולוטארוב ורומן לואיס. עם זאת, שיר של אדלשטט התפרסם בגיליון הראשון של "ווארהייט".

בעת ש"ווארהייט" נסגר בגלל חוסר אמצעים, כינס לואיס בעזרת חבריו "החלוצים" ועידה של כל תנועות הפועלים היהודיות בארצות הברית. בוועידה עלתה השאלה של הקמת עתון פועלים יהודי יחיד, שאנשיו יהיו הן אנרכיסטים והן סוציאלי-דמוקרטים. ביום השישי לוועידה עזבו אותה הסוציאלי-דמוקרטים בגלל חילוקי דעות עם המארגנים. שני הצדדים ארגנו שתי ועידות נפרדות, ואז נוסדו שני עתונים מתחרים: הסוציאלי-דמוקרטים הקימו את "די ארבייטער צייטונג" (עתון הפועלים), והאנרכיסטים את "די פרייע ארבייטער שטימע" (קול הפועלים החופשיים). לואיס היה העורך הראשון של "די פרייע ארבייטער שטימע". זמן קצר ערך את העתון דוד אדלשטט, אבל הוא נפטר משחפת ב-1892. תקופה מסוימת ערך את העתון מריסון, ויותר מאוחר כץ.

עתון אנרכיסטי זה, שבעריכתו נטלו חלק אישים כה מפורסמים, שכר את כל השיאים של אריכות ימים והתקיים עד דצמבר 1977 (העורך האחרון היה פ. קונסטאן, ששמו האמיתי היה אהרן טורן). עד לשנות ה-50 היו ל"פרייע ארבייטער שטימע" קוראים רבים. כמעט כולם היגרו בזמן מסוים מרוסיה ושלטו בשפה הרוסית.

מעניין לציין איך השתנתה במשך הזמן הגישה לבעיה הלאומית בעתונות האנרכיסטית. זמן ממושך היתה הגישה של "ארבייטער פריינד" אנטי לאומית מובהקת. בזמן שמורים רוזנפלד, משורר ואנרכיסט אמריקני, התחיל לפרסם את יצירותיו, בהן נרקמו ונשזרו מוטיבים לאומיים, מיהר לגנותם ה"ארבייטער פריינד", למרות שגם בו הופיעו שיריו של רוזנפלד במשך שנים רבות: "המהפכן הנלהב רוזנפלד נהפך למבכה של ציון", כתב העתון ב-1899. ה"ווארהייט" דמה מבחינה זו לאחיו הלונדוני.

הראשון מופיע ציטוט מפרקי אבות בעברית: "אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני?"

הגיליון הראשון של ה"ארבייטער פריינד" הופיע ב-15 ביולי 1885 והיה חף מכל חומר אנרכיסטי. פורסמו בו מודעות של ארגונים סוציאליסטים וסוציאלי-דמוקרטים בבריטניה, סקירה על מאורעות פוליטיים בעולם, וגם שירים לא חתומים בעלי תוכן מהפכני. רק בגיליון השני, שראה אור ב-16 באוגוסט של אותה שנה, הוחל בפירסום חומר המוקדש לתנועה האנרכיסטית בסביבה יהודית. שפת היידיש שבה הודפס הירחון היתה קרובה למבנה דקדוקי גרמני די פשטני (בגלל שהכותבים לא ידעו לכתוב יידיש תקינה). ובכללותה רחוקה מנורמות של יידיש ספרותית שהיתה מקובלת באופן רשמי על בלשנים של יו"א בשנות ה-20 וה-30. "ארבייטער פריינד" הופיע במשך 31 שנה.

היידיש הקלוקלת של ה"ארבייטער פריינד" מקורה גם בכך שהכותבים לעתון לא ידעו לכתוב יידיש כהלכתה, ונהגו להכניס מילים באנגלית ובעיקר בגרמנית.

העורך שהעניק לעתון את כיוונו האנרכיסטי הייחודי היה שאול יוסף ינובסקי (1864-1939), סופר יהודי ידוע, מתרגם ועסקן ציבור. אבל האיש החשוב ביותר בצוות המערכת היה רודולף זוקר (1873-1958), איש לא רגיל בכל המובנים. הוא היה גרמני ממשפחה בורגנית, חבר של פ.א. קרופוטקין ולמד במיוחד יידיש כדי לנהל תעמולה אנרכיסטית בקרב פועלים יהודים. רוקר, כמו רוב חבריו, היה מהגר פוליטי. חלק גדול מחייו גר בלונדון. במשך הזמן שקע יותר ויותר בסביבה המדברת יידיש וכתב מאמרים ביידיש, חוברות ומחקרים בנושאים פילוסופיים וסוציולוגיים.⁸ הוא היה פעיל גם בתנועה האנרכיסטית הבין לאומית וכתב בגרמנית ובאנגלית, נוסף ליידיש.

ביולי 1916, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה סגרה המשטרה את "ארבייטער פריינד" בגלל תעמולה אנטי-מיליטריסטית שניהל. בשנים 1920-1924 הופיע כתב העת לסירוגין וכן גם ב-1930-1932, ואז נסגר סופית, בגלל חוסר באמצעים כספיים ובשל העובדה שחלק גדול מקוראיו היגר לארצות הברית.

שתי ועידות ושני עתונים

בגלל העובדה ש"ארבייטער פריינד" היה באופן סופי לעתון אנרכיסטי רק בתחילת שנת 1890, דומה שאין בסיס להניח שהוא היה כתב העת היידישאי האנרכיסטי הראשון בעולם. באמצע שנות ה-80 הציף את ארצות הברית וגם את אנגליה גל של מהגרים יהודים מרוסיה, פולין וליטא. הם היו פועלים ובעלי מלאכה, אשר הקימו בניו יורק, שיקגו וסן פרנציסקו את האיגודים המקצועיים היהודיים הראשונים. קבוצה פופולרית ביותר בתנועת הפועלים היהודית היתה "חלוצי החופש", אותה הקימו בין היתר רומן לואיס, משה כץ, הלל זולוטארוב והמשורר דוד אדלשטט, שם

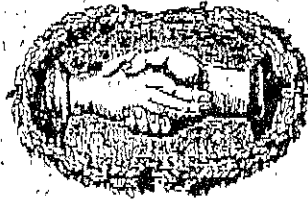
PRICE IN LONDON ONE PENNY

IN THE PROVINCES 3 HALFPENCE

עקספערדיציאן
25 Abchurch Lane
London E.C. 4

רעדאקציע
252 CITY ROAD
E. C.

הַיְמִינִי מֵעַד פְּרִינְד

WORKER'S

FRIEND.

London July 16 1885.

No. 1

לאנדאן ב' מנחם אב תרמ"ה

פון דער רעדאקציע

וויא מיר האבען שוין ערקלערט אין אונזערן אויפרוף צו דען ארבייטערן אונטערנעמען מיט דיא הערן אונטערנעמען פון דען ארבייטער פריינד אום צו פארברייטערן צווישען איהשע ארבייטער דען ווארען סאציאליזם. מיר ווילען דאס אלע זאלען קענען לעבען גלייך פרו און גלוקליך. מיר ווילען דאס דא געווען האט זאלען זיין דא אונטערנעמען דאס קיינער זאל נישט וועלן און זאל נישט קענען ווען ער וועט נא וועלן און אונטערנעמען דען אנדערן מיר ווילען מיט איין ווארט גענצליך ענדערן דען יעצטיגען צושטאנד פון פרינדי און אונטערנעמען ווען איינער האט טייליאגען און דער אנדערער גארנישט. ווען דיא קאפיטאליסטען און אלע רויבער וועלכע לייגען נישט אריין א פינגער אין קאלטע וואסער לעבען אין וויליאמא פארען אין קארעמען זויפען און טרינקען. און דיא ארבייטער הארעווען מאג און נאכט פארלירען זייער געזונט. און אפט זייער לעבן און אס ענדע שטארבען פון חונגען. זאלך איין שרעקליכער צושטאנד קען נישט און דארף נישט מעהר דויערן. ער מוז ניערערס און פערניכטעט ווערן, אום צו געבן פלאין איינער זייער און גירעכטיגער געוועלשאפט וועלכע נישט אונטער אונטער אונטער דער סאציאליזם. מיר זיינן איבערצייגט דאס נור דער סאציאליזם אלען פיהרט אונטער צו אונטערער בעפרייאונג. נור ער אלליין נישט אונטער גוסע און ריכטיגע מיטל. וויא אויך דיא ארבייטער און דאס גאנצע פאלק קענען געהאלפען ווערען.

אבער אום דער סאציאליזם זאל דאס אלעס קענען טהון. מוזען דיא ארבייטער זיך פער איינציגען און ארגאניזירען. דאס זי ווילען קענען אראפשלידערן פון זיך אלע זייערע בלוזייגערס און רויבערס. דאס זי ווילען זיין שטארק און מעכטיג. דיא קאפיטאליסטען מייסטערן און אלע ריכטע און צופרידענע האלמען זיך. שטארק איינע פאר דיא אנדערע און ווילען זיך אויף קיין פאך נישט אונטערנעמען. פון זיי בעשטימט דיא רעגירונג. און זיי פירען דיא רעל- זיי האבן פיר זיך סאלדאמען פאליציי און געריכטע. און ווען דיא ארבייטער וועלן זיך נישט אונטערנעמען און וועלן נישט גיין אלע איין וועג. זא וועלן זיי איכטער פערשווארצט זיין און לידען אלע צרות. וויא זייער דאריבער האבן נאך אין 1848 יאהר דיא בעסטע און גרעסטע לעהרער פון דען יעצטיגען סאציאליזם. אירל מארקס און ענגעלס געשריבען אין זייער בעריהמטען מאניפעסט פון דער קאמוניסטישער מאניפעסט ארבייטער פון דער גאנצער וועלט. פער איינציג אירל יא פער איינציג אירל ארבייטער. און דאן וועט זיך בעפרייט ווערן פון אייער יעצטיגע שקלאוועריי און ארמוט. דען ריכטיגע וועג און דיא ריכטיגע מיטלען נישט זיך דער סאציאליזם. און איהר האט נור נאכצוויין זייער וועג. ערקלערען און אנצונעמען זייער מיטלען.

וואס הייסט סאציאליזם. וואס לערנט ער און וואס וויל ער. וויא אויך דיא ארבייטער דארפען זיך אים בעסטען באזונדערן וועלכע זאכן דארפן זיי פארמיידען. ווער זיינען דיא ריכטיגע און פאלשע ארבייטער פריינד. דאס זאלען און איבערהויפט אלע פראגען וועלכע זיינען פערבונדען מיט סאציאליזם. וועט דער ארבייטער פריינד זיך וואס בעסטער און רייטליכער צו ערקלערן. מיר בעטן נור אונזערע לעזער נאך און ערנסט נאכצוויינען. וואס זי וועלן שרייבען. ווען דער לעזער וועט פינדען. דאס מיר אירען זיך און זיינען אונטערנעמען. בעטען מיר אונטערנעמען. מיר וועלן אנשמענדיג ענטפערן. עס וועט אונטערנעמען צו זעהן. דאס אונטערנעמען לעזער אינטערעסירען זיך און זיינען און דיא מיט און גרויסע פראגען פון סאציאליזם. דער ארבייטער פריינד וועט איבערהויפט נישט זיין

הגיליון הראשון של "ארבייטער פריינד" (ידיד הפועלים), עם המוטו של הלל מפרקי אבות

שאיפותיהם האימפריאליסטיות של הדיקטטורים הערבים. בגיליונות "פרייע ארבייטער שטימע" התפרסמו באופן קבוע ידיעות מחיי הקיבוצים בישראל. יתר על כן, כתב העת הוותיק ביותר בידיש של האנרכיסטים בארצות הברית היה בין כתבי העת הרדיקלים המעטים של הקהילה היהודית באמריקה אשר תמכו בישראל במלחמת ששת הימים. יחסו החיובי למדינה היהודית עלה באופן ניכר בהשוואה למחזות הקטנות מצד ה"בונד" בשנים 1948-1973. האנרכיסטים היהודים היו בין הראשונים אשר במתצית שנות ה-60 הפרו את ה"טאבו" של גישה סטנדרטית לבעיית השחורים בארצות הברית. בשנים 1968-1971 הם הצהירו בגלוי מעל דפי "פרייע ארבייטער שטימע", שבקרב השחורים המדוכאים על ידי גזענים לבנים צומחת "גזענות הפוכה", נוראה לא פחות, אשר קורבנותיה הראשונים יכולים להיות יהודים. כותבים בכתב העת ציינו ש"המוסלמים השחורים" הם גזענים ואנטישמים, וכי בפרוגרמה הפוליטית של "הפנתרים השחורים" בארצות הברית תופסת האנטישמיות מקום דומיננטי. את ההתקפה של מצרים וסוריה על ישראל ב-1973 הישוותה המערכת לניסיונו של היטלר ל"פיתרון הסופי" של הבעיה היהודית.

במתצית שנות ה-60 התחיל מספר הקוראים של "פרייע ארבייטער שטימע", אשר נותר עתון אנרכיסטי יחיד בידיש בארצות הברית, להתמעט. רוב הקוראים היו בגיל 70-80. אנשים אלה, שידעו ואהבו את ספרות היידיש, שוכרו קרבות רעיוניים גדולים של תחילת המאה, שבאו כמגע עם נואמים מפורסמים, הוגי דעות ואנשים ששלטו על מחשבותיהם של המונים יהודים, לא יכלו להעביר לילדיהם שגדלו ככור ההיתוך האמריקני את אהבתם ל"יידישקייט" ואפילו לא את ידיעותיהם בשפת היידיש.

בשנים האחרונות הופיע העתון פעמיים בחודש. בדצמבר 1977, הצהיר העורך, יחד עם העתונאים האחרונים (שגילם הממוצע הגיע ל-85 שנה), על סגירת העתון האחרון של תנועת האנרכיסטים היהודים בארצות הברית. מספר מנויי העתון בשנת 1977 לא עלה על כמה מאות, ואפשר לומר כי היה זה מקרה לא שכיח, שעתון נפטר מזיקנה ממש.

כתבי עת אנרכיסטים נוספים

"יידישע שריפטן" (כתבים יהודים), הופיע בשנות ה-40 וה-50 בניו יורק בעריכת אבא גורדין. העתון היה מוקדש "לבעיות אתיקה, תרבות, כלכלה ולבעיות הזמן". ב-1957 חדל העתון מלהופיע בגלל עליית עורכו לישראל.

בארגנטינה הופיע במשך זמן די ממושך בין השנים 1950-1970 עתון אנרכיסטי בידיש, "דאס פרייע ווארט" (המלה החופשית), אשר נוסד על ידי מהגרים ממזרח אירופה. עורכו האחרון היה הסופר והעתונאי יונה גורודייסקי. העתון האמריקני "פרייע ארבייטער שטימע" נהג להתייחס אליו באופן שיטתי כאל ביטאון

ב-1895 הופיע בניו יורק ירחון אנרכיסטי בידיש בשם "די פרייע געזעלשאפט" (החברה החופשית). העורכים הראשונים של העתון היו ליאון מויסייב (ליאונטייב) ומשה כץ. בשלוש השנים הראשונות הכריז כותר המשנה של כתב העת: "ירחון למדע סוציאלי, ספרות ובעיות הזמן". אחרי ששאל ינובסקי היה לעורך, הוחלף כותר המשנה. כתב העת הוקדש "לספרות ולוויכוחים על בעיות סוציאליות". תפוצתו הגיעה ל-8,000 גיליונות.⁹

האנרכיסטים נגד "גזענות שחורה"

בגיליונות של "די פרייע געזעלשאפט" פורסמו יצירותיהם של סופרים ומשוררים יהודים מפורסמים כמו דוד אדלשטט, מוריס רונפלד, יוסף בובשובר ואחרים.

ינובסקי ערך עוד עתון אנרכיסטי בידיש, "די אבענד צייטונג" (עתון הערב). היה זה יומון שהופיע במשך זמן קצר מאוד, מ-18 במרס עד 12 במאי 1906, אבל באופן מוזר הצליח לאחד במערכת אישים בעלי השקפות פוליטיות שונות, ביניהם ג. זולוטארוב, אנרכיסט פוליטי, א.ג. מריסון והסוציאליסט-דמוקרט א. ברונרס. בכל גיליון, מתחת לכותרת, הופיעה פרוגרמה האופיינית לקוסמופוליטיזם של רוב האנרכיסטים היהודים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20:

עבורנו כל האנשים אצילים באותה מידה. אנו לא מבדילים בין יהודים ונוצרים, בין גבר ואשה, בין לבן ושחור. לכל אחד זכות להיות ולהיות מאושר לפי השקפתו... חברה בלי עשירים ועניים, בלי ארונים ומדוכאים, בלי שולטים ופועלים שכירים, בלי קבצנים וגומלי חסדים, בלי קנאה ושנאה. חברה של אנשים חופשיים, בריאים, המנצלים את חייהם זה האידיאל שלנו! בגלל זה מגיעה לנו נויפה?

במשך 87 שנים וחצי לקיומו, עבר גם כתב העת "פרייע ארבייטער שטימע" שינויים רבים ביחס לגישתו לבעיה הלאומית: השקפותיהם של עורכיו ומחבריו בשנות ה-90 של המאה ה-19 עד שנות ה-30 של המאה שלנו היו זהות לפרוגרמה שפורסמה ב"אבענד צייטונג". מאמצע שנות ה-30, בגלל התגברות הנאציזם והאנטישמיות באירופה ובאמריקה, הם התחילו להכניס שינויים ניכרים. נחלשה ההתנגדות לציגות ואף התקבלו בכרחה ידיעות על מאבק חברי המחותרות בארץ ישראל נגד הקולוניאליזם הבריטי.

אחרי הכרזת העצמאות של מדינת ישראל ביקרו בארץ אנשי העתון, כמו גם קוראים רבים שלו. אבא גורדין, חבר מערכת "פרייע ארבייטער שטימע", מנהיג לשעבר של הפרציה של האנרכיסטים במוסקוה ב-1918, עלה לישראל ב-1957. חברו הוותיק, הסופר מרק מראצ'ני (קלינסקי), אשר בתקופת מלחמת האזרחים ברוסיה ערך את עתוני הכנופיות של מכנו "הדרך לחופש" ו"נאבט" והיה כתב פוליטי של "פרייע ארבייטער שטימע", ביקר בחריפות את

של "אחים באמריקה הלטינית". "דאס פרייע ווארט" עסק בעיקר בנושאי פיתוח חיי תרבות בידיש, ופירסם מאמרים ומכתבים של שני כתבי חוץ ישראליים שמחה המבורג (חיפה) ואבא גורדין (רמת גן). הקוראים האנרכיסטים התעניינו במיוחד בבעיות הקשורות לקיבוצים בישראל.

גם במקסיקו הופיע עתון אנרכיסטי יהודי — בשנות ה-30. אפשר לקבוע ש"פרייע ארבייטער שטימע", שהופיע בניו יורק ו"דאס פרייע ווארט", שהופיע בבואנוס איירס היו שני העתונים האנרכיסטים האחרונים ביבשת אמריקה.

באירופה, פרט לעתון "ארבייטער פריינד" שסיפרנו עליו, הופיעו ככל הידוע עוד חמישה עתונים וכתבי עת אנרכיסטים בידיש. בראש וראשונה צריך להזכיר את "זירמינאל" אשר ערך רודולף רוקר. זה היה כתב עת מהפכני, סולידרי, עם מאמרים תיאורטיים ותרגומים מיצירות בקונין, קרופוטקין, וסיפורים על פעילות תנועות אנרכיסטיות בצרפת, גרמניה, פולין וארצות הברית.

"זירמינאל" נערך בלונדון והיה מיועד להגיע בדרך בלתי-לגלית לרוסיה דרך שוויץ. הגיליון הראשון הופיע ב-16 במרס 1900. רוקר היה העורך של "זירמינאל" שיצא לאור בשנים 1900-1903. העתון יצא לאור מחדש ב-1905, ורוקר היה משתתף פעיל בו, אך לא העורך, מפאת חוסר זמן. העתון הופיע במשך מספר שנים, וחדל.

צריך לציין, שלכתבי עת כמו "פרייע ארבייטער שטימע", "ארבייטער פריינד" ו"זירמינאל" היה תפקיד חשוב בהתפתחות ספרות היידיש בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. הם נתנו ברצון מקום גם לסופרים, עתונאים ומשוררים שלא היה להם שום קשר לאנרכיזם. אם נדפדף ב"לקסיקון של ספרות, עתונות ופילולוגיה" בידיש ("לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, פרעסע און פילאלאגיע") מאת זלמן רייזן, נגלה שחלק גדול מסופרי יידיש הצעירים החלו לפרסם בכתבי עת אנרכיסטיים במפנה המאות ה-19 וה-20.

בלונדון הופיע בעריכתו של רוקר, מספטמבר 1910 עד יוני 1914, כתב עת בידיש וברוסית בשם "דער הילף רוף" (קריאה לעזרה למען אסירים אנרכיסטים ברוסיה). בסך הכל התפרסמו 6 גיליונות.¹⁰ בזנווה הופיע באוגוסט 1908 גיליון אחד של העתון "די אנארכיע" (אנרכיה) בידיש. כמו ה"זירמינאל" גם עתון זה היה מיועד להגיע לרוסיה בדרך בלתי-לגלית.¹¹

בווארשה הופיע ב-10 באוקטובר 1906 גיליון אחד של כתב עת אנרכיסטי בשם "די רעוואלוציאן שטימע" (קול המהפכה).¹² נראה, שהמוציאים לאור התכוונו לפרסם את כתב העת מדי חודש, אבל לא הצליחו בגלל רדיפות המשטרה הצארית. בספטמבר-אוקטובר 1911 הופיע בוויילנה הגיליון הראשון והאחרון של כתב עת אנרכיסטי נוסף בידיש, "דער יונגער ייד" (היהודי הצעיר) בעריכתו של זאב וולף גורדין, אחיו של אבא גורדין. כותר המשנה הכריז: "ירחון

לענייני פדגוגיה, חיי חברה ופילוסופיה בתמיכת האנרכיסטים".¹³ לפי נתונים לא בדוקים היה בביאליסטוק דפוס מחתרתי של עתון בשם "אנרכיה" בעריכתו של איש בשם אנגל, אשר הופץ בין היהודים בסביבה. הדפוס נתפס על ידי המשטרה וכנופיות במהלך הפוגרום המפורסם בביאליסטוק.

לצד עתונים וכתבי עת, פירסמה התנועה האנרכיסטית היהודית חוברות וספרים רבים בידיש. בלטה במיוחד ההוצאה לאור על שמו של קרופוטקין בארצות הברית, אשר פירסמה ב-1910-1930 ספרים בפילולוגיה יהודית, פילוסופיה ומדעי הטבע. בארגנטינה פירסמה ההוצאה לאור על שם אדלשטט את "קראפאטקין זאמלבוך" (קובץ קרופוטקין), אשר הכיל את זכרונותיו של המהפכן (בואנוס איירס, 1947).

עתונאים, סופרים ומשוררים אנרכיסטים

להלן נימנה בקיצור את הסופרים האנרכיסטים העיקריים שכתבו בידיש בסוף המאה ה-19 ובשליש הראשון של המאה ה-20 ואת הידוע על תולדות חייהם:

דוד אדלשטט (נולד ב-1866 בקאלוגה, רוסיה, נפטר ב-1892 בקולורדו, ארצות הברית) משורר, עתונאי, עורך "פרייע ארבייטער שטימע", חבר מערכת של "ארבייטער פריינד" (לונדון), מחברם של פמפלטים פוליטיים רבים. את שיריו בידיש שרו פועלים יהודים בארצות הברית ואנגליה עשרות שנים אחרי פטירתו של המחבר. ב-1910 הופיע בלונדון קובץ של כל כתביו. נפטר בגיל 26 ממחלת השחפת.

שאול יוסף ינובסקי (נולד ב-1864, פינסק, רוסיה, נפטר ב-1939 בארצות הברית). עתונאי ומתרגם. ערך את העתונים "ווארהייט", "ארבייטער פריינד", "פרייע ארבייטער שטימע", "אבענט צייטונג" ו"די פרייע געזעלשאפט". היה בקשר עם העתונות האנרכיסטית הלא יהודית, ובמיוחד עם הפדרציה האנרכו-סינדיקליסטית הכל אמריקנית "פועלי התעשייה של העולם". כתב בעתון היהודי-סוציאליסטי הנפוץ "פארווערטס". תרגם לידיש מיצירותיהם של טולסטוי, קרופוטקין, שאו, איבסן ואחרים, ולשפה הגרמנית חוברות אנרכיסטיות שהופיעו בארצות הברית. עזר לסופרי יידיש מתחילים רבים בראשית דרכם. חבר של שלום אש. לפי השקפתו היה אינטרנציונליסט-קומופוליט. אבא גורדין כתב עליו ספר ביוגרפי בשם "שאול ינובסקי" (ניו יורק, 1957).

הלל זולוטארוב (נולד ב-1865 בייליזבטגראד, ברוסיה, נפטר ב-1921 בארצות הברית). עתונאי, מתרגם ובלשן. אביו היה חברו של המשורר המפורסם י.ל. גורדון, אשר השתתף בניסיונות ראשונים של ארגון קומונות יהודיות אנרכיסטיות. לפי מקצועו רופא. סיים את הפקולטה לרפואה של אוניברסיטת ניו יורק. פירסם בעתונות אנרכיסטית בידיש מונוגרפיות של פרודון, ניטשה ואחרים. השתתף בעתונים "פרייע ארבייטער שטימע", "די אבענט צייטונג" ו"די

LA PENSEE LIBRE Revue Mensuelle **דער**

פריער געדאנק

בייטשייבס פון פרוהייטלעכן סאציאלזם, נעוורמעס דעם קאמפ פאר פרוהייט אויף אדע געביטן פון לעבן און דענקען

12 année - N° 85
Decembre 1981.

Prix : 0,50 N.F.
פרייון 50 סה. (0.50 פ.ר.)

דינספרייע זאגן

זידישע שריפט

פרייע זאגן פון שריפט, דעם פרייע זאגן פון שריפט

זשערמינאל

זשערמינאל פון די רוסישע געפענגניסע

ארגאן פיר אנארכיסטישער וועלטאנשוואונג.

נומער 1

1910

די פרייע געזעלשאפט

APRIL, 1908. Vol. V.

די פרייע געזעלשאפט

No. 1

די פרייע געזעלשאפט

1910

Vol. I.

THE TRUTH

NEW YORK, FRIDAY, MARCH 11, 1910

לקט של כתבי עת אנרכיסטיים ביידיש - מארצות שונות בעולם

של
בין
הלך
דית
שמו
זרים
סמה
זוכן
ירס,

תבו
ואת

1892
יטער
זכרם
עלים
של
בגיל

1939
וייט",
טונג"
הלא
יקנית
ליסטי
סטוי,
יברות
זילים
היה
וגרפי

נפטר
חברו
שונים
סיים
תונות
שתתף
ז"די

פרייע געזעלשאפט". פירסם מאמר בשם "די ערנסטע פראגן" (הבעיות הרציניות), שבה התנגד לכיוון קוסמופוליטי-מתבולל בין הרדיקלים היהודים. כאנרכיסט אורתודוקסי חשב את עצמו כציוני וכירך על עליית יהודים לארץ ישראל. פירסם שורת מאמרים בעתוני לונדון "ארבייטער פריינד" ו"זרמינאל". ב-1912 עבד במשותף עם ד"ר ח. זיטלובסקי, חבר מפלגת ס.ר. לשעבר, אשר תמך באוטונומיה יהודית, ופירסם בכתב עת בעריכתו, "דאס נייע לעבן" (החיים החדשים). בעתון "די צוקונפט" (העתיד) פירסם מחקר יסודי בשם "סוציולוגיה". הופיע גם כסופר תחת הכינוי "ג. אורדיצ'ב". השתתף בקובץ מאמרים שהוקדשו לגורלם של מהגרים יהודים בארצות הברית, "אין שטראם פון לעבן" (בזרם החיים). כתב דרמה בשם "דער לעטצער שומרונ" (השומרונ' האחרון), אשר עלתה בתור אופרה בתיאטרון יהודי בניו יורק. נחשב, יחד עם ברנאר לאזאר כנציג מובהק של הזרם האנרכי התומך בציונות. מוריס רוזנפלד (שמו האמיתי משה יעקב אלטר, נולד ב-1862 בסביבות וארשה, פולין, נפטר ב-1923 בברוקלין). משורר, אנרכיסט. למד באופן עצמאי מספר שפות אירופאיות. ידע עברית בצורה מושלמת. חי בניו יורק ובלונדון. פירסם בעתונים האנרכיסטים "ווארהייט" ו"ארבייטער פריינד", וכן בכל העתונים בידיש שהופיעו בניו יורק: "ניו יארקער יידישע פאלקסצייטונג", "פאררווערטס ארבייטער צייטונג", "יידישעס טאגבלאט" ואחרים. במשך 20 שנה התפרנס מעבודה פיזית קשה כגהצן בכתי מלאכה לתפירה בניו יורק. עבודתו גרמה לכך שחלה במחלה קשה שממנה לא החלים. מיצירותיו המפורסמות ביותר: "שירי הגיטו" (1898, נכתב בידיש ותורגם לאנגלית בפרוזה. הספר תורגם גם לגרמנית, פולנית, סלובקית והונגרית). כתב ליברטו עבור האופרה "דער לעצטער כהן גדול, אדער רעליגיאן און ליבע" (הכהן הגדול האחרון או דת ואהבה). היצירה הועלתה על הבמה ב-1896 באופרה של ניו יורק. ב-1908-1910 הופיעו שישה כרכים של כתביו, "שריפטן", בניו יורק. בשנת 1912 הופיעו בניו יורק "געוויילטע שריפטן" (כתבים נבחרים) שלו בשלושה כרכים. ב-1906 התפרסמה בניו יורק ביוגרפיה של היינריך היינה שכתב, ושנה אחר כך, ביוגרפיה של יהודה הלוי. למרות שלא חשב את עצמו כציוני, השתתף ב-1900 בקונגרס הציוני בלונדון בתור נציג של פועלים יהודים. נפטר ונקבר בכית קברות של יהודים עניים, מאונט כרמל, בברוקלין, יחד עם מ. וינטשסקי, י. בובשובר וד. אדלשטט. נחשב כמייצגה של קבוצת סופרים פרולטרים יהודים.

יעקב אברהם מריסון (שם משפחתו ירוחמוביץ). נולד ב-1866 בחבל וילנה. אין פרטים על פטירתו). סופר, בלשן ומתרגם. מוצאו ממשפחת רבנים מפורסמת, המתייחסת עד רש"י. קרוב של רומוש, אשר תירגם לעברית את "רוכינזון קרוזו" של ד. דיפו. מומחה מכריק של השפה העברית והשפה הארמית. בילדותו נחשב כעילוי. למד בישיבת סלבודקה (ליטא) בהנהלת הרב הירש חיות,

אחד מהנציגים הבולטים של תנועת המוסר. בעוררו היה חבר בתנועת "חובבי ציון". בגיל 21 היגר לארצות הברית. רופא, בוגר אוניברסיטת קולומביה.

מריסון, אחד ממנהיגי התנועה האנרכיסטית היהודית באמריקה (שם העט שלו היה פ.א. פראנק) השתתף בעריכת העתונים וכתבי העת: "ווארהייט", "די פרייע געזעלשאפט", "אונדזער קינד" (בהוצאת "קולטור-ליגע", ניו יורק). הוא הוציא לאור את "פאלקס ווערטערבוך" (מילון עממי) והשתתף בעתונים "פרייע ארבייטער שטימע", "ארבייטער פריינד", "אבענד בלאט", "די צוקונפט" ואחרים. מחברה של החוברת "אנרכיזם ומציאות פוליטית" (ניו יורק, 1906). חשב להכרחית את השתתפות האנרכיסטים במאבק על המקומות בפרלמנט, דבר שנשלל באופן מוחלט על ידי רוקר, מ. קוגן, ש. ינובסקי, י. קגן, ל. לויז, ברטה ליב ונציגים אחרים של האנרכיזם האורתודוקסי.

מריסון פירסם מאמרים מדעיים בשטחי הפילוסופיה, הסוציולוגיה, הבלשנות והפדגוגיה. בזכות סמכותו בספרות ובתרבות יהודית, היה הראשון שתרגם לידיש יצירות של הוגי דעות ידועים, ודרך התרגומים העשיר את הלקסיקון של שפת היידיש. תרגומו: "החרות" של ג'ון סטיוארט מיל (בהוצאת "הספריה האינטרנציונלית"; א.ז. זבאלנקו, עם מבוא של ח. זיטלובסקי (ניו יורק, 1909); "העקרונות הראשיים של שיטת הפילוסופיה הסינתטית" מאת ג. ספנסר (1910). כן תרגם מריסון מיצירותיהם של הנרי תורו, איבסן, פרופ' ארתור תומסון ו-3 כרכים עם איורים בנושא שיטת האבולוציה של דרווין (ניו יורק, 1921, יותר מ-1,000 עמודי טקסט). ב-1913 נוסדה בהשתתפותו של מריסון "קראפטסקן ליטעראטור געזעלשאפט" (החברה הספרותית על שם קרופוטקין).

אשתו של מריסון, קטרינה (יבזרובה) נולדה בשנת 1870 בסביבה יהודית אורתודוקסית. בגיל 10 ידעה עברית, באופן עצמאי למדה תלמוד והתעניינה בתורת החסידות. אחרי הגירתה לארצות הברית פירסמה מאמרים ב"פרייע ארבייטער שטימע" וגם בעתונים "צוקונפט" (כמה עשרות מאמרים), "דער טאג", ו"זרמינאל". שמותיה הספרותיים: רוזה זיסרמן, עזרא סופר.

אבא גורדין (נולד ב-1887 בסמורגן שבסביבת וילנה, מת ב-1964 ברמת גן). סופר בשפת יידיש ועברית, בלשן, פילוסוף, היסטוריון של תולדות הספרות היהודית. נולד במשפחת רבנים מפורסמת. מומחה לתנ"ך, משנה, גמרא ופילוסופיה יהודית בימי הביניים. כתב גם ברוסית. מנהיג תנועה של פאן אנרכיזם רוסי. בשנת 1918 היה אחד ממנהיגי הפדרציה של האנרכיסטים במוסקווא. הסיק מסקנות על מקורות תורת האנרכיזם מספרי הנביאים. אחיו, זאב וולף (זלמן), השתתף בעוררו בפעילות של ארגון צעירים ציוניים "צעירי ציון". הוא עצמו גר במוסקווא ובלנינגרד. גורש לפי הוראה אישית של ראש המשטרה החשאית הסובייטית לגבול מג'וריה (אחרי התנקשות לא מוצלחת של אנשי הביטחון הסובייטי בחייו,

- 6, נובמבר 1989.
7. מאריס ווינטשעווסקי, געזאמלטע ווערק, צענטער באנד, ניו יארק, 1927.
8. רודולף ראקער, אין שטורעם. לאנדאנער גרופע "פרייע ארבייטער שטימע". 1952; אברהם פרומקין, אין פריילינג פון אידישען סאציאליזם. ניו יארק, 1940.
9. זלמן רייזען, לעקסיקאן פון דער אידישען ליטעראטור, פרעסע און פילאלאגיע, וילנה, 1929-1926. טייל 1.
- 13-10. The Periodical Publications of the Jewish Labor and Revolutionary Movements in Eastern and Southwestern Europe 1877-1916. An Annotated Bibliography, Compiled by Avraham Greenbaum. 1, 87, 177, 240.
14. יוסף לודען, קורצע געשיכטע פון אנארכיסטישן געדאנק, פארלאג "פראבלעמען", תל אביב, 1984.
15. קורצע געשיכטע... ז. 122: אנרכיזם אין ישראל.

הערות

1. מודעות הנוגעות ל"ארבייטער רינג" הופיעו בעתון הידוע של האנרכיסטים האמריקנים "פרייע ארבייטער שטימע", גיליון אחרי גיליון במשך עשרות שנים, עד סגירת העתון בדצמבר 1977.
2. הערך בורגין, געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקע, רוסלאנד און ענגלאנד, 1888-1913, ניו יארק, 1915.
3. ב. ווינשטיין, פערציג יאהר אין דער אידישער ארבייטער באוועגונג. ניו יארק, 1924.
4. אלגעמיינע ענציקלאפעדיע, נ.י., ב. 2-5; יידן אין ענגלאנד. שטודיעס און מאטעריאלן, 1940-1880. ביבליאטעק פון יו"א. נ.י., 1966. ז. 282-273, 71-40.
5. William Fishman, East-End Jewish Radicals 1875-1914. London, 1975.
6. מינה גראור, "העתונות האנרכיסטית בידיש באנגליה, 1885-1914", קשר